

Дацька Т. О.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови та методики її викладання

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ВІЛЬНЕ ВАРІЮВАННЯ ФОНЕМ ЯК КОМПОНЕНТ У ФОРМУВАННІ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАГАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ВИМОВИ)

Анотація. Статтю присвячено обґрунтуванню мінімуму варіантних пар фонем, які утворюють частотні випадки вільного фонемного варіювання в кодифікованій вимовній нормі американського варіанта англійської мови. Укладання такого мінімуму покликане покращити шляхи формування фонетичної компетенції студентів, які вивчають англійську мову як фах, зокрема полегшити сприйняття англійського мовлення на слух.

Варіантність є універсальною рисою мовної системи, яка виявляється на усіх мовних рівнях і слугує для підтримання життєздатності мови, є джерелом її постійного розвитку. На рівні фонемної структури слова в англійській мові варіантність виявляється, зокрема, через існування різних реалізацій варіантів фонемного оформлення слова, які зумовлені вільним варіюванням фонем/вільним фонемним варіюванням

Вільне варіювання фонем у загальноамериканській вимові спостерігається в 16% від усієї кількості слів, зафіксованих у словнику Cambridge English Pronouncing Dictionary (15th видання), тому це явище не варто ігнорувати при формуванні фонетичної компетенції студентів, які вивчають англійську мову як фах.

У результаті встановлення й обґрунтування мінімуму варіантних пар фонем, які спричиняють існування вільних варіантів оформлення фонемної структури слова в загальноамериканській вимові, виявлено, що доцільним і достатнім буде опрацювання таких 16 варіантних пар, утворених голосними фонемами: /ɑ: - ɔ:/, /ɑ: - æ/, /e - æ/, /e - i/, /ə - ʊ/, /ə - u/, /ə - i/, /ə - ɑ:/, /ə - eɪ/, /ə - u:/, /ɪ - ə/, /ɪ - i:/, /ɪ - aɪ/, /ɪ - e/, /ʊ - ə/, /ɔ: - ɑ:/; 13 варіантних пар, утворених приголосними фонемами: /θ - j/, /s - z/, /z - s/, /j - θ/, /j - i/, /t - tʃ/, /t - tʃ/, /t + s - dz - z/, /t + s - ʃ/, /tʃ - t+j/, /tʃ - t/, /tʃ - ʃ/, /tʃ - s/. Установлено, що голосні утворюють пари тільки з двох фонем, а приголосні, крім пар, утворених двома приголосними, можуть варіювати з нуль-фонемою та поєднанням двох приголосних. Перспективою подальших досліджень теми може стати розробка вправ, які б дали змогу практично засвоїти інформацію щодо частотних випадків варіювання фонем у загальноамериканській вимові.

Ключові слова: вільне фонемне варіювання, загальноамериканська вимова, фонетична компетенція, варіантна пара, ядро фонемного варіювання.

Постановка проблеми. Англійська мова як мова міжнародного спілкування функціонує сьогодні в різних національних варіантах, найпоширенішими з яких є британський та американський варіанти. У межах кожного з національних варіантів англійської мови, які використовуються як стандарти

для вивчення англійської мови в інших країнах, спостерігається також варіантність на різних рівнях мовної системи, і це вимагає від викладачів і вчителів англійської як іноземної мови орієнтуватися у варіантності англійської мови задля ефективного навчання студентів та учнів. Тож у фокусі уваги статті є один із аспектів варіативності англійської мови на фонетичному рівні – вільне фонемне варіювання та найбільш частотні вияви цього явища на рівні фонемної структури слова в аспекті загальноамериканської вимовної норми.

Уміння орієнтуватися у варіантах фонемної структури слів англійської мови є важливим компонентом і мовної, і методичної підготовки студентів факультетів іноземних мов, оскільки серед чинників, які впливають на успішність формування іншомовної фонетичної компетенції [1, с. 3], згадується також обсяг отриманих і засвоєних знань про фонетичну сторону мовлення, а фонетична компетенція власне визначається як здатність людини до коректного артикуляційного та інтонаційного оформлення своїх висловлювань і розуміння мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань і фонетичної усвідомленості [1, с. 3]. Уважасмо, що знання про найчастотніші випадки варіювання фонемної структури слова в загальноамериканській вимовній нормі також є необхідним елементом при формуванні фонетичної компетенції студентів факультетів іноземних мов педагогічних ВНЗ, оскільки дадуть змогу майбутнім учителям краще орієнтуватися в різноманітні вимовних форм англійської мови та коректно підходити до питання виправлення вимовних помилок учнів.

Варіантність є універсальною рисою мовної системи, яка виявляється на всіх мовних рівнях і слугує для підтримання життєздатності мови, є джерелом її постійного розвитку. На рівні фонемної структури слова в англійській мові в основних її варіантах – британському та американському – варіантність виявляється, зокрема, через існування різних реалізацій варіантів фонемного оформлення слова, які зумовлені вільним варіюванням фонем/вільним фонемним варіюванням (далі – ВФВ). Такий вид варіювання базується на існуванні в кодифікованій вимовній нормі різних варіантів оформлення фонемної структури слова, що зумовлюється взаємозаміною певних голосних і приголосних фонем в однакових позиціях фонемної структури, які, проте, не змінюють значення слова. Останнє якраз і зумовило появу в назві цього виду варіювання прикметника вільне. Наприклад, слово *oblige* може мати такі нормативні варіанти вимови: /ə'blaɪdʒ/, /oʊ'blaɪdʒ/. Цікаво, що частина таких випадків

вільного варіювання фіксується не тільки в спеціалізованих словниках вимови [2; 3], а й у тлумачних словниках англійської мови [4], де, наприклад, може вказуватися варіантна вимова суфіксів *-ness*, *-less*. Таких випадків насправді є більше, і вони досить повторювані й частотні. Наприклад, дослідження ВФВ в аспекті загальноамериканської вимовної норми, виконане на матеріалі кодифікованих джерел, засвідчує, що вільне варіювання фонем спостерігається в 16% від усієї кількості зафіксованих у словнику слів [5]. На нашу думку, це одне з явищ, яке не можна ігнорувати при вивченні англійської мови як іноземної, особливо під час розвитку фонетичної компетенції студентів факультетів іноземних мов педагогічних ВНЗ.

З одного боку, при формуванні фонетичної компетенції студенти, як правило, спираються на одну з поширених вимовних норм – так звану RP (Received Pronunciation)/BBC English, або ж південноанглійську вимову, чи General American, або ж загальноамериканську вимову. Разом із тим різноманіття варіантів вимови, з якими студент матиме справу при користуванні мовою, не обмежується тільки вищезгаданими двома варіантами. Та і як уже було зазначено вище, навіть усередині цих варіантів можуть існувати варіантні реалізації того самого слова. Знання про можливі варіантні реалізації фонемної структури слова допоможуть студентам та учням не розгубитися при прослуховуванні англійського мовлення. Проте засвоєння всього різноманіття варіантних пар було б занадто затратним за часом, тому вважаємо доцільним відібрати для ознайомлення той мінімум варіантних пар фонем, які утворюють переважну кількість варіантних реалізацій фонемної структури слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проведено дослідження щодо особливостей вільного варіювання фонем на матеріалі південноанглійської вимови [6], загальноамериканської вимовної норми [5], розглядалися питання варіювання дифтонгів [7], ненаголошених голосних [8], проте матеріал вищевказаних лінгвістичних досліджень не розглядався з дидактичної точки зору, не визначено й не обґрунтовано набір найчастотніших варіантних пар фонем для опанування цією інформацією в процесі розвитку фонетичної компетенції студентів – майбутніх учителів англійської мови.

Отже, **метою статті** є встановлення оптимального мінімуму варіантних пар фонем загальноамериканської вимови, які зумовлюють переважну кількість випадків утворення вільних варіантів фонемних структур слів. Таке завдання є продовженням розробки теми вільного варіювання фонем у загальноамериканській вимові в частині укладання 'бібліотеки'-мінімуму кодифікованих варіантів і звукових реалізацій слів із варіантною вимовою для навчальних цілей [9].

Виклад основного матеріалу. Як зазначено вище, ми вважаємо за необхідне надавати студентам знання про можливий діапазон правильних варіантних реалізацій фонемної структури слова в загальноамериканській вимові. Саме цей тип вимови обраний для дослідження, оскільки він є літературною нормою, прийнятою повсюдно в США.

Вільною варіантною парою в статті позначаємо пару фонем головного й альтернативного варіантів вимови слова, взаємозаміна яких утворює допустимі й прийнятні нормою та кодифіковані в словнику альтернативні варіанти вимови слова. При цьому зазначимо, що наявність таких варіантів не впливає на зміну значення слова й не вносить ніяких додаткових відтінків значень.

Під час визначення оптимального для вивчення мінімуму пар фонем, які варіюють, можна керуватися різними чинниками: 1) частотою фонем, що варіюють, або 2) чинниками, які впливають на процес варіювання [9]. Під час добору матеріалу для статті ми користувалися чинником частоти фонем. При встановленні мінімуму ВФВ для навчальних цілей користуватимемося поняттям ядра й периферії, як вони визначені в роботах В.І. Перебийніс [10; 11]. До мінімуму добираємо ті варіантні пари, що входять до ядра системи варіювання фонем та описуються 75% випадків варіювання фонем, які беруть активну участь в утворенні альтернативних варіантів фонемних структур слів.

Наведений нижче перелік найчастотніших вільних варіантних пар фонем загальноамериканської вимови встановлено на основі інвентарю вільного варіювання фонем, який виявлено в результаті опрацювання всього масиву слів словника Cambridge English Pronouncing Dictionary (15 видання) [2].

У вимовних словниках, які відображають загальноамериканську вимову, можуть використовуватися різні транскрипційні системи, тому зазначимо, що в статті використовується транскрипційна система словника Cambridge English Pronouncing Dictionary, який слугував джерелом добору фактичного матеріалу.

Під час засвоєння інформації про мінімум варіантних пар фонем у загальноамериканській вимові доцільним є вивчення випадків варіювання, зумовлених голосними та приголосними фонемами. Нижче наведемо визначений нами перелік мінімуму варіантних пар голосних і приголосних фонем загальноамериканської вимовної норми, який рекомендуємо до засвоєння в процесі формування фонетичної компетенції студентів.

Отже, маємо 16 варіантних пар, утворених голосними фонемами (див. таблицю 1). Це такі пари: /ɑ: - ɔ:/, /ɑ: - æ/, /e - æ/, /e - ɪ/, /ə - oʊ/, /ə - u/, /ə - ɪ/, /ə - ɑ:/, /ə - eɪ/, /ə - u:/, /ɪ - ə/, /ɪ - i:/, /ɪ - aɪ/, /ɪ - e/, /oʊ - ə/, /ɔ: - ɑ:/. Як бачимо, варіанти утворені з участю таких фонем: /:, /ɔ:/, /æ/, /e/, /ɪ/, /ə/, /oʊ/, /u/, /eɪ/, /u:/, /i:/, /aɪ/. Приклади фонемних структур, утворених цими фонемами, наводимо в таблиці 1. Варіантні пари наведені в таблиці за порядком зменшення їхньої частоти при утворенні альтернативних варіантів фонемних структур слів.

Мінімум варіантних пар приголосних утворений 8 фонемами та варіантами фонем: /ø/, /j/, /s/, /z/, /t/, /tʃ/, /ʃ/. Знак /ø/ указує на відсутність фонемі в головному варіанті вимови слова та співвідноситься з наявністю певної фонемі в альтернативному вимовному варіанті, найчастіше з /j/.

Вищезазначені фонемі утворюють 13 варіантних пар, які є більш різноманітними порівняно з голосними, оскільки можуть охоплювати як варіювання між приголосними, так само і варіювання з нуль-фонемою /ø/, а також із поєднанням фонем /t+j/ та варіантами фонем /t/ чи навіть голосною /i/. Отже, серед приголосних маємо такі можливі варіантні пари: /ø - j/, /s - z/, /z - s/, /j - ø/, /j - i/, /t - tʃ/, /t - tʃ-tʃ/, /t +s-dz-z/, /t +s-ʃ/, /tʃ - t+j/, /tʃ - t/, /tʃ - ʃ/, /tʃ - s/. Приклади слів, у яких фонемна структура має варіанти, утворені приголосними фонемами, наведено в таблиці 2.

Висновки. Отже, у результаті встановлення й обґрунтування мінімуму варіантних пар фонем, які спричиняють існування вільних варіантів оформлення фонемної структури слова в загальноамериканській вимові, виявлено, що доцільним і достатнім буде опрацювання таких 16 варіантних пар, утворених голосними фонемами: /ɑ: - ɔ:/, /ɑ: - æ/, /e - æ/, /e - ɪ/, /ə

Таблиця 1

Варіантні пари голосних фонем ЗАВ

Варіантна пара	Приклади слів за першою фонемою варіантної пари
ɑ:	
ɑ - ɔ:	water /'wɑ:tə, 'wɔ:-/; autumn /'ɑ:təm, 'ɔ:-/; law /lɑ:, lɔ:/
ɑ - æ	mineralogy /,mɪnə'ra:lədʒi, -'rælə-/; peristaltic /peri'stɑ:lɪk, 'stæl-/
e	
e - æ	marriage /'merɪdʒ, 'mæ:-/; paradise /'pærədaɪs, 'pær-/; parent /'perənt, 'pær-/
e - i	project (n.) /'prɑ:dʒekt, -dʒɪkt/; embargo /em'bɑ:rgou, ɪm-/; encourage /en'kɜ:rɪdʒ, ɪm-/
ə	
ə - ʊ	allophone /'æləfəʊn, -ʊʊ-/; oblige /ə'blɪdʒ, ʊʊ-/; extrovert /'ekstrəvɜ:rt, -strou-/
ə - u	capitulate /kə'pɪtʃələɪt, -u-/; interlocutor /,ɪntə'lɑ:kjətə, -kju-/
ə - i	airiness /'eɪrɪnəs, -nɪs/; erroneous /ə'rounɪəs, 'rou-/; demobilize /dɪ'məʊbəlaɪz, -bɪ-/
ə - ɑ:	obscure /əb'skjʊr, ɑ:b-/; ion /'aɪən, 'aɪɑ:n/; cardamon /'kɑ:rdəmən, -mɑ:m/
ə - eɪ	alliterative /ə'lɪtərətɪv, -əreɪtɪv/; imaginative /ɪ'mædʒɪnətɪv, -neɪ-/
ə - u:	miraculous /mɪ'rækjələs, -ju:-/; masculinity /,mæskjə'lɪnəti, -kju:-/
ɪ	
ɪ - ə	goddess /'gɑ:dɪs, -dəs/; because /bɪ'kɑ:z, bə-/; unbeliever /,ʌnbɪ'li:və, -bə-/
ɪ - i:	economy /'i:kənəmi, ɪ:-/; zero /'zi:rou, 'zi:-/
ɪ - aɪ	director /dɪ'rektə, daɪ-/; diversity /dɪ'vɜ:rsəti, daɪ-/
ɪ - e	era /'ɪrə, 'er-/; disengage /dɪ'sɪn'geɪdʒ, -en-/; overexpose /,əʊvə'kspəʊz, -ek-/
ʊ	
ʊ - ə	leucocyte /'lu:kəʊsaɪt, -kə-/; electromotor /ɪ'lektroʊ'məʊtə, -trə-/
ɔ:	
ɔ: - ɑ:	also /'ɔ:lsoʊ, 'ɑ:-/; alter /'ɔ:lteɪ, 'ɑ:-/; drywall /'draɪwɔ:l, -wɑ:l/

- ʊʊ/, /ə - ʊ/, /ə - ɪ/, /ə - ɑ:/, /ə - eɪ/, /ə - u:/, /ɪ - ə/, /ɪ - i:/, /ɪ - aɪ/, /ɪ - e/, /ʊ - ə/, /ɔ: - ɑ:/; таких 13 варіантних пар, утворених приголосними фонемами: /θ - j/, /s - z/, /z - s/, /j - θ/, /j - i/, /t - tʃ/, /t - tʃ-tʃ/, /t +s-dz-z/, /t +s-ʃ/, /tʃ - t+j/, /tʃ - t/, /tʃ - ʃ/, /tʃ - s/.

Ці пари утворені 12 голосними фонемами й 8 приголосними фонемами та їх варіантами. При цьому голосні утворюють тільки пари з двох фонем, а приголосні, крім пар, утворених двома приголосними, можуть варіювати з нуль-фонемою та поєднанням двох приголосних.

Засвоєння інформації про варіювання в структурах слів, яке стає наслідком варіювання цих пар фонем, вважаємо доцільним при формуванні фонетичної компетенції студентів, які оволодівають англійською мовою як фахом, для покращення їхніх навичок сприйняття англійського мовлення на слух.

Перспективою подальших досліджень теми може стати розробка вправ, які б дали змогу практично засвоїти інформацію щодо частотних випадків варіювання фонем у загальноамериканській вимові.

Таблиця 2

Варіантні пари приголосних фонем ЗАВ

Варіантна пара	Приклади слів за першою фонемою варіантної пари
θ	
θ - j	new /nu:, nju:/; duty /'du:ti, 'dju:ti/, maturity /mə'tʊrəti, -'tjʊr-/
s	
s - z	resource /'ri:sɔ:rs, -zɔ:rs/; prosody /'prɔ:sədi, -zə-/; kinesics /kɪ'nɪ:sɪks, -zɪks/
z	
z - s	musli /'mju:zli, 'mju:s-/; visa (v.) /'vi:zə, -sə/
j	
j - θ	piranha /pə'rɑ:njə, -nə/; bravura /brə'vjuərə, -vʊr-/
j - i	auxiliary /ɑ:g'zɪljəri, -ieri/; resilient /rɪ'zɪljənt, -iənt/
t	
t - tʃ	nightingale /'naɪtɪŋeɪl, -tʃɪ-/; arctic /'ɑ:ktɪk, 'ɑ:rtɪk/
t - tʃ-tʃ	premature /,pri:mətʊrtjʊr, -tʃjʊr-/
t +s-dz-z	mezzo /'metsoʊ, 'medzoʊ, 'mezou/
t +s-ʃ	commensurable /kə'mentsʊəbl, -ʃə-/
tʃ	
tʃ - t+j	question /'kwɛstʃən, -tʃən/; perceptual /pə'septʃuəl, pə'septju-/
tʃ - t	pasteurization /,pæstʃə'zeɪʃən, -tə-/; au naturel /,əʊnætʃə'rel, -nɑ:tʊ-/
tʃ - ʃ	niche /nɪtʃ, ni:ʃ/;
tʃ - s	vermicelli /vɜ:mə'tʃeli, -'sel-/

Література:

1. Бориско Н.Ф. Методика формування іншомовної фонетичної компетенції. *Іноземні мови*. 2011. № 3 (67). С. 3–14.
2. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. Extensively revised and edited by P. Roach and J. Hartman. 15th edn. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1997. 559 p.
3. Wells J.C. Longman Pronunciation Dictionary. Harlow : Pearson Education Limited, 2000. 870 p.
4. Longman Dictionary of Contemporary English / Pearson Longman. 5th edn. Harlow : Pearson Education Limited, 2011. 2081 p.
5. Дацька Т.О. Динаміка фонетичної структури слова в аспекті сучасної американської вимовної норми (на матеріалі лексикографічних джерел) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М-во освіти і науки України, Київський нац. лінгв. ун-т. Київ, 2002. 228 с.
6. Парашук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников) : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М-во образования УССР, КГПИИЯ. Киев, 1988. 217 л.
7. Поліщук Г.В. Норма і варіативність у системі дифтонгів британського та американського варіантів англійської мови (на матеріалі лексикографічних джерел) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 19 с.
8. Малюта Я.О. Варіювання ненаголошених голосних у мові та мовленні (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі британського та американського варіантів англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1997. 21 с.
9. Дацька Т.О. Навчання аудіювання у ВНЗ та вільне фонемне варіювання в англійській мові. *Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискусивний, перекладознавчий та методичний аспекти* : матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції. 21 квітня 2016 р. НТУУ «КПІ». Київ : Кафедра, 2016. С. 157–159.

10. Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики фонем сучасної української мови. Київ : Наукова думка, 1970. 272 с.
11. Перебийніс В.С. Варіативність словозмінних форм англійського дієслова. *Вісник Київ. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія»*. 2000. Т. 3. № 1. С. 13–19.

Datska T. Free phoneme variation as a component of forming the phonetic competency of students majoring in English (on the basis of General American pronunciation)

Summary. The paper is concerned with establishing the minimum of pairs of phonemes that constitute frequent cases of free phonemic variation in the codified American pronunciation standard. Singling out such a minimum is aimed at improving the ways of students' phonetic competence formation generally and helping the students with the listening comprehension of English in particular.

Variability is a universal feature of a language system that manifests itself at all language levels and serves to maintain the language vitality and is the source of its continuous development. At the level of a word's phonemic structure variability in English is observed in the availability of its alternative variants that are caused by free phonemic variation.

Free phonemic variation in General American pronunciation has been traced in 16% of all entries of Cambridge English Pronouncing Dictionary (15th edn). This number testifies to the fact that the phenomenon cannot be ignored while forming the phonetic competency of EFL students majoring in English.

As a result of establishing the minimum pairs of phonemes that are the source of existence of alternative variants caused by free phonemic variation it has been revealed that the optimal set among vowels will include such 16 pairs of phonemes: /ɑ: - ɔ:/, /ɑ: - æ/, /e - æ/, /e - ɪ/, /ə - oʊ/, /ə - ʊ/, /ə - ɪ/, /ə - ɑ:/, /ə - eɪ/, /ə - u:/, /ɪ - ə/, /ɪ - i:/, /ɪ - aɪ/, /ɪ - e/, /oʊ - ə/, /ɔ: - ɑ:/ and 13 pairs of variable phonemes caused by consonant variation: /ø - j/, /s - z/, /z - s/, /j - ø/, /j - i/, /t - tʃ/, /t - tʃ - tʃ/, /t +s - dz - z/, /t +s - ʃ/, /tʃ - t+j/, /tʃ - t/, /tʃ - ʃ/, /tʃ - s/. It has been established that vowels are the source of variable pairs consisting of only two sounds while consonants can as well vary with the zero-phoneme and the combination of two consonants. Further study may relate to making up exercises that will allow to consolidate the knowledge of frequent free phonemic variation cases in General American and develop students' phonetic competency.

Key words: free phonemic variation, General American, phonetic competence, a pair of phonemes that vary, phonemic variation core.